

a figyelmet említett bírálatában. Mi itt még csak néhány zavaró sajtó- és elválasztási hibát tennénk szóvá, ami persze mind a gyors és hatalmas munkával, mind a számítógép használatával szükségképpen együtt szokott járni (vö. pl. „Annunciatio”, helyesen: Annunciatio – 20; „Regni Hungariae descriptio vera”, helyesen: descriptio; „in consinio”, helyesen: in confinio; „meggyezni”, helyesen: megegyezni – 411. stb.). A lényeg azonban az, hogy a magyar művészettörténet „Mária”-jának sikerült kulturális életünk részéről egy egészében nagyon szép, a művészetek valódi erejét megidéző ünnepi csokrot átnyújtani. Azért, hogy még legyen módja e hazai kertünkben nagyon sokáig sikerrel munkálkodni a rá oly jellemző teljes vitalitással, mert ha valaki meg tudja erősíteni Pál apostol és Szent Ágoston egybecsengő állítását, akkor ő valóban igazolja ezt: *omnis creatura Dei bona est* (1 Tim., 4, 4; in psalm. 141 enarratio 1).

HAVAS LÁSZLÓ

Paas, John Roger: The German Political Broadsheet 1600–1700. Vol. 10. 1671–1682. Wiesbaden, 2010. Harrasowitz Verlag. 483 l.

John Roger Paas politikai tartalmú rölapokat bemutató katalógusának 10. kötetébe 15 ország 89 gyűjteményéből származó 333 rölapot és 94 variánszt válogatott be, négy magyarországi gyűjtemény anyagát is felhasználva (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Országos Levéltár és Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára). Bár az 1671–1682 közötti időszakot átfogó kötet által kijelölt kronologikus kezdő és végpontokhoz nem kapcsolódnak különösen jelentős nagy történelmi fordulópontok, mégis nagyon fontos változások összességében az 1670-es években. A változások mibenlétének megragadása, szintézist teremtő lehetősége ad nagy jelentőséget a sorozat e kötetének. Az 1660-as éveket összegző 9. kötetben (1662–1670) a török elleni háborúk hírei domináltak a korabeli sajtóban, így a rölapokon is: a candiai háború (1645–1669) és a magyarországi török elleni háború (Erdély váltságától nézve a változásokat: 1657–1664), s majd az 1683-tól induló következő kötetnek is a török elleni küzdelem lesz a meghatározó problémája.

Az 1670-es években Franciaország Hollandia elleni támadása okozza a legjelentősebb külpolitikai változásokat a Német-római Birodalom történetében. Ha címlapot kellene választani a 10. kötethez, a legtalálhatóbb kép az 1672-ben megjelent „Ausländisch-Europäischer Potentaten wie auch Französisch- und Holländischer Kriegs- praeparatorien Staats-Discurs” című lenne, mely egy kártyaasztalt jelenít meg. Bár a képen csak négy személy kártyázik, a kép alatti szövegben 36 szereplő szólal meg, jelezve, hogy ilyen sok résztvevős az európai hatalmi erőviszonyok alakításáért folytatott küzdelem Svédországtól Portugáliáig, Angliától Velencéig, s ebben nemcsak a nagyhatalmak, hanem kisebb államok, sőt a birodalmi városok is fontos szerepet kapnak. A kép és a szöveg is szellemesen és lényeglátóan segíti a kitágult politikai térből érkezett nyomtatott információk közötti eligazodást. Ez a színvonalas metszetes nyomtatvány sokoldalúan sűríti magába a rölapműfaj jellegzetes változásait az 1670-es években. Egyrészt a kép és a szöveg egyre szorosabb összefüggését, hiszen a metszetek könnyen megjegyezhető szimbólumait részletes és pontos politikai információkkal értelmezte a szöveg. Másrészt arra is rávilágít a széleskörű külpolitikai kitekintés, ami magának a kötetnek a tanulsága, hogy milyen hatalmas háttérismeretet mozgatót meg és tételezett fel egy-egy szellemes rölap, bizonyítva azt is, hogy tudatos és hatékony az együttműködés a különböző sajtóműfajok között. A 17. század második felére már jól látható, hogy egy-egy jelentős nürnbergi, augsburgi, frankfurti vagy hamburgi nyomdász- és kiadódinasztia milyen tudatosan építette egymásra a saját kiadványaiból a különböző sajtóműfajokat. A rölapok a látványos képi információ mellett is alapvetően már a képzett elitnek szóltak: nem az olvasni nem tudóknak, hanem kifejezetten az újságolvasó, művelt rétegeknek. Hatalmas mennyiségű információ vált hozzáférhetővé a nyomtatott hetilapok és kiadott hivatalos jelentések alapján, de azok nem tartalmaztak kommentárokat és magyarázatokat. E tekintetben is a kora újkori információrobbanás jelenségét észlelhetjük. Amint az uralkodói udvarokban a rejtjelezett információkat is kódolták és kivonatolták ehhez értő szakemberek, úgy a szélesebb nyilvánosság előtt megjelenő nyomtatott híreket is értelmezték és

súlyozták az allegóriákkal megjelenő rölapok és jogi, valamint államelméleti problémákat elemző pamfletek. A rölapok által megjelenített összkép egy adott időszakra így abból a szempontból is sokatmondó, hogy milyen politikai és hadi eseményekről jelentek meg képes tudósítások, milyen problémák kerültek az érdeklődés középpontjába, mely kríziseket értékelték hosszú távon is számottevőnek. Ezért is érdemes a 17. századi politikai tartalmú rölapokat kronologikusan is számba venni, még akkor is, ha egyre nehezebb megállapítani, hogy melyek is a politikai tartalmú kiadványok, illetve melyek nem azok. Az is nehezíti a vizsgálatot, hogy a különböző sajtóműfajok erősen hatnak egymásra, így az adott esemény korabeli megjelenítését nem lehet csak a rölapok alapján feltérképezni. A rölap műfaja azonban bizonyítja, hogy volt-e jelentős propaganda az adott krízis kapcsán. Az érdemi politikai információk hangsúlyos jelenléte a rölapokon azt is eredményezte, hogy a hatalomgyakorló elitnek egyre erőteljesebben kézben kellett tartania az újságokat, aktuális kérdésekkel foglalkozó nyomtatványokat, ami azonban volt nem könnyű feladat, hiszen a kora újkori nyilvánosságát – különösen a Német-római Birodalom területén – sokféle hatalmi központ el tudta érni. A birodalom külpolitikai konfliktusok iránti nyitottságát, különösen a francia, svéd és török elleni háborúk széleskörű hatását komoly kihívásként és lehetőségként mutatták be a korabeli német nyelvű képes újságok (P-3221, P-3222).

A kötet négy történeti bevezetőt ígérő tanulmánya közül az egyik a francia területi expanziót vizsgálja a korszak egyik legfontosabb és végig meghatározó kérdéseként (25–34), míg egy másik rövid összegzést ad a balti térség birtoklásáért vívott küzdelemről, melyben Svédország még mindig jelentős tényező volt (35–37). De nemcsak a folyamatosan változó ellenségkép rajzolható meg a 17. századi német nyelvű rölapok tükrében, hanem az európai hatalmi erőviszonyokban betöltött szerepért való küzdelem is a diplomáciai és hadszíntéren egyaránt. A szövetségesek reprezentációs versengését jól érzékelteti a leghatékonyabb műfaj, a metszetekkel illusztrált rölap, mely éppen képi információi és relatíve rövid szövegei miatt könnyen lépte át az országhatárokat. Az 1670-es években a holland állam nemcsak a csatatereken,

hanem a propagandaháborúban is intenzíven lépett fel: holland pamfletek, politikai értekezések sora jelent meg németül is, német kiadóknál is. Ezek között érdekként, a protestáns vallásszabadság védelmére és érdekére hivatkozva hirdették XIV. Lajos „univerzális” uralmának minden európai országot érintő veszélyét (P-3069, P-3070, P-3077, P-3177) – bár XIV. Lajos strasbourgji bevonulásának ceremóniáját is részletesen bemutatták jó nevű német kiadók rölapjai (P-3254, P-3255, P-3256, P-3257, P-3258, P-3259). A rölapkatalógus e kötete azt is mutatja, hogy holland hatásra nemcsak az európai politikai színtér jelent meg egyre fontosabb fogalomként mind gyakrabban német rölapokon, hanem a képi szimbólumokban is növekedett az állam működésére, hatékonyságára való utalás (P-3072, P-3125, P-3126 és PA-658). Az állam növekvő ereje nemcsak a külső ellenséggel, hanem a belső ellenféllel való leszámolásban is tükröződött: látványosan nőtt a korábbi hatalmi elittel való leszámolást bemutató rölapok száma.

Modernizálódott a hatalomgyakorlás reprezentációs eszköztára. A háború pusztításának tradicionális jelképei mellett a legitim hadviselést hirdető szimbólumok és a béke jelentőségét éltető allegóriák (például a nymwegeni békéről P-3171, P-3172, P-3212, P-3213) egy új államelméleti gondolkodást hirdető normarendszer elterjedését mutatják. A kötet harmadik bevezető tanulmánya kiemeli I. Lipót császár dinasztikus törekvéseit, s azok gondos „kommunikálását” is (23–24). A rölapokon is megjelenített ünnepek nemcsak a császári udvar elitje számára, hanem a szélesebb nyilvánosság előtt is megjelenítették e korszakra eső két házasságkötésének jelentőségét (1673 októberében Klaudia Felicitasszal, majd 1676 decemberében Eleonóra Magdalénával), különösen pedig első fia, József születésének a fontosságát (1678. július 26.); ez utóbbi eseményt kvalitásos nürnbergi és bécsi rölapok adták hírül (P-3199, P-3200, P-3201, P-3202). A császári udvar nemcsak XIV. Lajos színvonalas propagandájával versengett, hanem a másfajta értékrendet s hatalomgyakorlást hirdető holland allegóriák hatásával is számolnia kellett.

Az 1670-es években megjelent magyar vonatkozású politikai rölapok is óriási változást tükröznek az előző évtizedhez képest.

Az 1663–1664-es években a Magyar Királyság a török elleni küzdelem legjelentősebb katonai és politikai színtereként, a magyar politikai elit pedig a török háború meghatározó európai tényezőjeként volt jelen a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. Zrínyi Miklós horvát bán, Zrínyi Péter, Batthyány Ádám főkapitány, Wesselényi Ferenc nádor és Esterházy Pál tevékenységét is pozitív hírnév övezte. Az 1670-es évek magyar vonatkozású röplapjai viszont egyértelműen negatív képet tükröznek. A változást a bevezető tanulmány „A magyarországi rebellió”-ként foglalja össze (17–21), jelezve, hogy a császári udvar nyílt abszolutizmusra való törekvésének időszakában (1671–1681) az uralkodóval való konfrontációról, mozgalmakról és felkelésekről jelentek meg képekkel illusztrált tudósítások magyarországi eseményként. A röplapok 1671. április 30-át követően Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc, illetve Bónis Ferenc kivégzéséről adnak felismerhető, hiteles arcképekkel illusztrált tájékoztatót és részletes, hivatalos jelentésekre támaszkodó beszámolót. Elemzésüket megnehezíti, hogy legtöbb esetben a kiadványon nincsen sem metsző, sem pedig kiadó jelölve. A korabeli nyomtatott hetilapok és jelentések egyértelműen bizonyítják, hogy a császári udvar tudatos és erőteljes propagandával számolt le nemcsak a császárelenes mozgalommal, hanem a magyar főnemesek hírnevével is. Leghatékonyabban Nádasdy Ferenc országbíró nemzetközi imázsával, aki pedig a politikai programját sokoldalú mecenatúrával tudta megfogalmazni. A bevezetésben említett 1672-es röplap szövege a magyar főnemességnek az európai politikai színterről való kiszorulását és az Erdélyi Fejedelemség megváltozó kapcsolatrendszerét mutatja be gúnyversekben. A negatív képet tovább erősítették a Pika Gáspár-féle mozgalom leverését követő kivégzésekről szóló tudósítások, amelyeken a háttérben a Thököly család vára, Árva látható (P-3016, P-3017, P-3018, P-3030). 1680-ra Thököly Imre már az elbocsátott végvári katonaságra, a birtokát veszített protestáns köznemesi rétegre támaszkodva vált egyre jelentősebb katonai, majd politikai tényezővé, melyet azonban ekkor még csak hetilapok hírei és nyomtatott hírlevelek tettek közzé; metszetes röplapok csak 1682-től jelentek meg Thököly Imréről. A röplapkatalógus 1682-es

korszakhatára miatt még plasztikusabban kitűnik, hogy 1682-ig a német nyomtatványokban nem olyan kedvezőtlen Thököly megítélése, mint Bécs török ostromát követően. A katalógus 11 féllalagos és lovas portrét tartalmaz Thököly Imréről, közte öt rövid, de információkban gazdag életrajzot Thököly Imre gondos neveltetéséről, birtokairól és Zrínyi Ilonával kötött házasságáról (P-3268, P-3269, P-3270, P-3271, P-3272). A magyar főmél-tóságok reprezentációjának színvonalát Esterházy Pál és Thököly Éva egész alakos ábrázolásával illusztrált nyomtatott esküvői meghívója mutatja (P-3280). Esterházy Pál nádor politikai súlyát az 1681-es soproni országgyűlésen lezajlott királynékoronázás metszetei is tükrözik (P-3260), különösen az eddig nehezebben hozzáférhető londoni metszet (P-3261). Nemcsak az uralkodói reprezentáció, hanem az országgyűlés jelentősége is érzékelhető azon a röplapon, melyen a koronázási ceremónia képe mellett egy Érsekújvárnál és Lipótvárnál látott, turbános törököket és koronát sejtető csodás égi jelet közölnek újra (P-3266), a kortársak számára is közérthetően megfogalmazva, hogy újabb török támadás várható, ezért is fontos az uralkodó és a magyar rendek kompromisszuma. A pozsonyi vár felett látott, tüzes sárkányt mutató 1681-es égi jel is hasonló közérthető képeket használ (P-3251).

A katalógus kronologikus áttekintése azt is tükrözi, hogy egyre pontosabbá és szakszerűbbé váltak a röplapokon közölt térképek és váralaprajzok (P-2985, PA-574, PA-575, P-2990, PA-577, PA-580), egyedivé az arcvonások, felismerhetőek a portrék (PA-633). A nagyszámú csodás égi jel korabeli, igen heterogén értelmezései pedig a természetudományok iránti érdeklődés növekedését bizonyítják. Bár egy ilyen szerteágazó tematikájú röplapkatalógus részletes kommentálására csak egy kutatócsoport vállalkozhat, talán érdemes lenne a bevezető tanulmányokban nemcsak rövid történeti áttekintést adni, hanem másfajta problémaköröket, összefüggéseket is kiemelni még az adott műfaj adta, szűk keretek között is, s például arra is kitérni, hogy mi a jelentősége a csodás égi jelekre vonatkozó nagyszámú (harmincnál több) röplapnak. Érdemes lenne kiemelni a röplap műfaján belüli változásokat, illetve a műfajok átjárhatóságát, a háttérterületek kiszélesedését; például azt, hogy miért kerülnek be a politikai röplapok közé a kvalitatív

kalendáriumlapok, melyek valóban hatnak a röplapok szimbólumrendszerére, elméletileg azonban más műfajhoz tartoznak. A Nádasy Ferenc arcképével és rövid gúnyversekkel kiadott metszetes kiadványok esetében is nehéz a pontos műfajt megadni.

A kora újkori nyilvánosság kutatása napjainkban virágkorát éli Németországban, ahol a különböző irodalomtörténeti, történeti, kommunikációtörténeti iskolák jelentős eredményei hatékonyan és inspirálóan egészítik ki egymást, s állnak össze interdiszciplináris egészé. A politikai röplapok összegyűjtése és kronologikus összegzése jól használható keresztmetszetet ad a 17. századi politikai változásokról és azok korabeli nyilvánosság előtt megjelenő jelentőségéről, ezért ez az összkép akkor is nagyon fontos, ha az internetes katalógusok és kiadványok vagy akár a VD17 kiépülése időszakában megváltoznak a kutatás körülményei, lehetőségei és kihívásai. Magyar vonatkozású események szempontjából különösen fontos ez a sajátos politikai összkép, mert így lehet felmérni az arányokat, hogy milyen aktuális kommunikációs közegbe illeszkedik az adott problémakör, vagy mennyire jelentős valóban a korszak óriási híráradatában egy-egy magyarországi fordulat. A katalógus azt is tükrözi, hogy mely események és információk épülnek be egyfajta hosszú távú emlékezetbe, jelenlébbe. Az ismeretanyag továbbélését mutatják az egyes formai megoldások, jól bevált szimbólumok újjászületései, melyek sokszor nem kulcsszavakban, hanem jellegzetes képi megoldásokban, vizuális információként kutathatóak (mint a kártyaasztal, a túl forró gőzfürdő, a hamis dallamokat játszó hegedű vagy a háború pusztításának dorbézoló lakomaként való ábrázolása; P-3210, 3211). John Roger Paas 1985-ben elindított sorozata olyan vállalkozás, mely remek kiindulási alapot teremt az újabb kutatásoknak, hiszen ennek a hatalmas forrásbázisnak az elemzése sokoldalú, interdiszciplináris forrásfeltárásokra és elemzésekre ösztökél, különösen, mert a hazai és nemzetközi kutatásban sorra jelennek meg a korszakot átértékelő monográfiák és tanulmánykötetek. Egy forráskiadás jelentőségéről nagyon fontos visszajelzés, ha újabb széleskörű kutatásnak teremt meg a kiindulási alapját.

G. ETÉNYI NÓRA

A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944. 2. kötet: K–M. Összeáll.: LAKATOS ÉVA. Bp. 2011. Országos Széchényi Könyvtár, 372 l.

Lakatos Éva bibliográfiájának most megjelent 2. kötete jellegében és felépítésében egyezik az első kötetben követett gyakorlattal (vö. MKsz. 2011: 130–132), azaz a betűrendben adott lapcímek alatt sorakoznak az adott lapra vonatkozó bibliográfiai tételek. Ezek mind új, bibliográfiailag még soha nem regisztrált tételek – a korábbi, Lakatos Éva által természetesen jól ismert és számon tartott irodalomra csak rövid utalás található a lapcímek alatt, az új anyag regisztrálása előtt. Ez elegendő a teljes körű tájékozódáshoz, de gyakorlatilag nem vesz el helyet az új anyag prezentálása elől. A sorszámozott tételekhez a kötet végén névmutató tartozik. A bibliográfia szerkezete így a lehető legegyszerűbb, de – vagy éppen ezért – praktikus, a tájékozódást jól szolgálja. Az anyag közel ötezer tételtől áll (e kötetben a 4763–9553. tételek lelhetőek föl). A magyar sajtótörténeti irodalomnak e bibliográfiájáról értékelésként most is az mondható el, ami már az első kötet ismertetésekor nyilvánvaló volt: alpmű. A rendkívül elhanyagolt, nagy adósságokkal terhelt magyar sajtótörténeti kutatás egy nélkülözhetetlen kézikönyvet kap benne. Ez különösen ma hangsúlyozandó, amikor egyre szélesebb körben terjed a tévhit, hogy „az interneten minden megtalálható”. Nos, egyáltalán nem található meg minden, ma még hatalmas az a szövegóceán, amely szükségképpen kívül marad az internetes keresőrendszer szemhatárán, s amelyet gépi, automatikus kereséssel nem lehet elérni. S mivel a sajtótörténet irodalma jelentős részben magukban az egykori lapokban rejtezik (saját magukról referálnak és/vagy riválistáikról tudósítanak), ez az irodalom csak maguknak a lapoknak az átnézésével gyűjthető ki. Hagyományos, „kézi” technikával, meg nem spórolható személyes erőfeszítéssel és szorgalommal. Lakatos Éva teljesítménye abban áll, hogy sok évtized munkájával áttekintette azt a hatalmas szövegtömeget, amelyet története során a magyar újságírás hozott létre, s kigyűjtötte belőle azokat a tételeket, amelyek így vagy úgy sajtótörténeti érdekűek. (A teljes gyűjtés, terjedelmi okokból, sajnos, nem kerülhetett be e bibliográfiába sem: